

G Á N G Ó G Á B O R

A TERMÉSZETJOG OKTATÁSA A DEBRECENI REFORMÁTUS KOLLÉGIUMBAN

K I V O N A T: A tanulmány levéltári és könyvtári alapkutatásokra támaszkodva áttekinti a természetjog oktatását a Debreceni Református Kollégiumban. A tárgy oktatói Sinai Miklós, Lengyel József és Ercsey Dániel voltak. Az ő tevékenységük lefedi az 1760-tól kb. 1840-ig terjedő időszakot, amely alatt a természetjog szerepelt a tanrendben. Az oktatásra vonatkozó források és a használt kézikönyvek áttekintése feltárja, hogy a tananyagot a Tiszántúli Református Egyházkerület konzisztóriuma írta elő, és döntései nem hagytak helyet az egyéni preferenciáknak. Sárospatakkal ellentétben Debrecenben a tananyagnak bele kellett férnie egy szemeszterbe. Az oktatás során sem nyomtatott, sem kéziratos természetjogi művek nem keletkeztek, csupán előadásjegyzetek maradtak fenn. A tanulmány megmutatja, hogy Debrecenben a nemesi szabadságjogok tudatának elmélyítésére esett a hangsúly a természetjog oktatása során.

K U L C S S Z A V A K: protestáns iskolaügy, természetjog, Magyarország, Debrecen

G Á B O R G Á N G Ó

The Teaching of Natural Law at the Reformed College of Debrecen

A B S T A R C T: The study reviews the teaching of natural law in the Reformed College of Debrecen based on archival and library basic research. The teachers of the subject were Miklós Sinai, József Lengyel and Dániel Ercsey. Their activities cover

the period from 1760 to about 1840, during which natural law was included in the curriculum. A review of the educational sources and the handbooks used reveals that the curriculum was prescribed by the Consistory of the Reformed Church's Transtibiscan Diocese, and their decisions left no room for individual preferences. Unlike in Sárospatak, in Debrecen the curriculum had to fit into one semester. No printed or manuscript works on natural law were produced during the teaching, only lecture notes survived. The study shows that in Debrecen the emphasis was on deepening the awareness of the noble liberties in the teaching of natural law.

KEY WORDS: Protestant educational affairs, natural law, Hungary, Debrecen

Bevezetés

A kora újkori filozófiaoktatás intézményi kereteit az akadémiai tagozattal rendelkező felekezeti kollégiumok és líceumok biztosították Magyarországon és Erdélyben. A természetjog felfogását és az annak megfelelő tananyagot tekintve alapvető különbség van a katolikus és a protestáns iskolarendszer között. Míg a katolikus iskolákban a Carl Anton Martini-féle hagyománynak megfelelően a természetjog közjogi tartalmat kapott, addig a protestáns akadémiákon a késő skolasztikus kurrikulumban kapott helyet a természetjog oktatása, amely részben a társadalmi változásokkal egyre kevésbé kompatibilis arisztotelészi politikát váltotta fel, részben pedig integratív, alkalmazott társadalomtudományként szolgált. Ez utóbbi irányzat létesített termékeny párbeszédet a Hugo Grotiustól Samuel Pufendorfon, Christian Thomasiuson és Johann Gottlieb Heinecciuson át Christian Wolffig tartó európai vonulattal. A természetjognak mint akadémiai diszciplínának a Frank Grunert, Knud Haakonssen és Diethelm Klippel által kidolgozott kutatómódszertanát Kelet-Európára, ezen belül Magyarországra és Erdélyre alkalmazva egyelőre a sárospataki, a debreceni és a kolozsvári református kollégiumra, illetve líceumra, valamint a kolozsvári unitárius kollégiumra voltunk tekintettel Balázs Péter kollégámmal.¹ A többek között tantervek-

---

1 Grunert–Haakonssen–Klippel 2018.

re, előadásjegyzetekre, vizsgatételsorokra, könyvjegyzékekre és a fennmaradt könyvállományra támaszkodó alapkutatás eredményét a jelen tanulmányban Debrecenre tekintve ismertetem.²

Intézményi keretek

A Debreceni Református Kollégiumot 1550-ben alapították. Tanszékeinek száma 1798-ban emelkedett ötre az önálló filozófiai tanszék alapításával.³ A XIX. század fordulójára kb. 2500 hallgatóval rendelkezett, ebből 400 az akadémiai osztályokban, 1350 a gimnáziumban és 700 az elemi oktatásban vett részt.⁴

A természetjog oktatásának fő képviselői Debrecenben Sinai Miklós, Lengyel József és Ercsey Dániel voltak. Tevékenységük lényegében lefedi az egész időszakot, amelynek során a természetjog tanítása kimutatható a tanrendekben 1760 és kb. 1840 között.⁵ A professzorok tevékenységének áttekintése, valamint a használt tankönyvek azt mutatják, hogy a tananyagot a Tiszántúli Református Egyházkerület Konzisztóriumára írta elő, nem hagyva helyet az egyéni preferenciáknak. Az 1778. évi helyzet alapján azt látjuk, hogy két professzor tanított a Nagyteremben – azaz kötelező tárgyként – egyetemes történelmet, fizikát, természetjogot kivonatos formában és feszített időkeretben.⁶

Debrecenben a tanárok és a diákok jegyzetei sokkal inkább vázlatosak, mint Sárospatakon. A tananyagok bele kellett férnie egyszemeszternyi keretbe, míg Sárospatakon a tananyagot a tanár szabad belátása alakította. Debrecenben nem alkottak nyomtatott (vagy akár kéziratos) műveket a természetjog tárgyá-

2 Összefoglalóan: Balázs–Gángó 2023.

3 Balogh 1904, 11. és 16. Átfogó jelleggel lásd Barcza 1988.

4 Balogh 1904, 17.

5 A szakirodalom adatai szerint a természetjog (és vele együtt a jogtudomány) oktatása 1742-ben indult meg Debrecenben Szilágyi Tönkö István kurzusaival (lásd G. Szabó 1996, 86.). Erre a korszakra nézve nem maradt fenn forrás.

6 G. Szabó 1996, 77.

ban. Csupán előadásjegyzetek maradtak fenn, néha a professzor lejegyzésében, rendszerint azonban a diákok leegyszerűsített és pontatlan átírásában, amelyek nem teszik lehetővé a részletekbe menő elemzést. Egy-két kivételtől eltekintve a vizsgák dokumentációja sem maradt fenn.

Johann Gottlieb Heineccius, illetve később Gottfried Achenwall művei álltak az oktatás középpontjában. Az 1781-es *Ordo studiorum* szerint a természetjogot Heineccius alapján volt kötelező oktatni.⁷ Az 1792-es tanrend értelmében a természetjog a filozófia professzorának reszortja volt, akinek Achenwall nyomán kellett tanítania az akadémiái osztály negyedik szemeszterében, a kisebb teremben, ami azt mutatja, hogy nem volt többé kötelező tárgy, hanem csak szabadon választható.⁸ Továbbá azáltal is lefokozták a természetjog oktatásának rangját, hogy visszatették a harmadik filozófiai osztályba. 1795-ben az egyházkerület elrendelte, hogy minden tantárgyat magyar nyelven tanítsanak.⁹ 1798-ban olvashatjuk Lengyel József feladatainak leírása között: „Philosophia Moralis, Jus Naturae & Gentium, & breve Politices compendium”.¹⁰ Az 1807-ben összeállított tanrend a természetjog helyét az erkölcsfilozófiával összekapcsolva jelölte ki.¹¹ Ezt a rendszert újra és újra megerősítették 1817-ben és 1818-ban, konszolidálva a természetjog oktatását a harmadik filozófiai osztályban.¹² 1810-ben Ercsey Dániel a következő

7 „Studiosis Secundae Classis Christiani Volfii Logica tradatur. Pro Praelectionibus Metaphysicis Ethicis Juris Naturae Politicis, et Physicis modo provisorio ordinatur Winclerus. Hejneccii Logica Ethica, Jus Naturae, et Fundamenta Stili cultioris in Auditoriis deponantur, et Loco Fundamentorum Stili assumatur Quintilianus, Proprio autem arbitrio nullum Authorem assumant Dni Professores.” Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára. Főiskolai tanács iratai (a továbbiakban: TtREL I 1. p.), 4. doboz. Idézi: G. Szabó 1996, 363. Vö. 77. és 442–448.

8 „A' 4-dikben reggel a' N. Auditoriumban Physica, dél után Jus Naturae, talám Achenwall szerént, a' kis Auditoriumban” (G. Szabó 1996, 412.); „Jus Naturae ex Achenvallo” (G. Szabó 1996, 491.); vö. Bajkó 1954, 29–54., itt: 49. Achenwall művének egy példánya a Kollégium könyvtárában (amelyet nem használhattak az oktatáshoz, mivel privát possesszora volt 1810-ben: Achenwall 1781; jelzete: N 198).

9 Balogh 1904, 17.

10 TtREL I. 1. p. 4. doboz. Idézi: G. Szabó 1996, 459. Vö. Bajkó 1954, 50. sk.

11 „Philosophiae denique Professor, omnem uno conspectu Philosophiae, tam Theoreticae quam Practicae, campum aperiet, praecipuam Anthropologiae, Philosophiae Morum et Juris Naturae rationem habiturus”. *R.I.* 1807, 12.

12 „Anno Tertio: Philosophia, et quidem Pars ejus Theoretica (cum pleniori Logica) priori: Practica, cum Jure Naturae, Jure item Publico Universali et Gentium, posteriori Semestri

tárgyakat tanította: „Jus Naturale, Psychologiam Empiricam Historiam Philosophiae et Metaphysicam, diebus Mercurii et Saturni”.¹³ Ercsey kurzusainak listája 1819 októberéből szintén tartalmazza a természetjogot („Jus Naturale, Publicum, et Gentium universale”).¹⁴ 1842-ben még mindig tanrendben volt a természetjog, amelyet Vécsey József tanított a harmadik filozófiai osztályban.¹⁵

Sárospatak könyvtárához hasonlóan a Debreceni Kollégium könyvtára is viszonylag rövid idő alatt, a XVIII. század második felében, azaz az oktatás konszolidációja során szerezte be a természetjogi szakirodalmat Grotiustól a XIX. század fordulójáig. Számos példányt őriznek Grotius, Pufendorf, Heineccius és Christian Wolff műveiből. Nem egy esetben e könyveket az akadémiai évfolyam diákjai adományozták a kollégiumnak, talán az orientáció és motiváció jeleként, illetve a könyvtár a diákoktól vásárolta meg a példányokat.¹⁶ Számos példány, amely olvasásnyomokat őriz, több mint egy diák possessziorral rendelkezett – ezeket a példányokat valószínűleg használták tanulmányaik során.¹⁷ Más példányok bejegyzései mutatják a tanításban betöltött funkciójukat.¹⁸ Debrecenben a természetjogi szerzőket a filozófiatörténet alakjaiként tárgyalták, jelesül a gyakorlati filozófia megújítói (*Novatores philosophiae practicae*) között, Hugo Grotiusszal az élen.¹⁹

---

explicabitur.” Az egyházkerület által kiküldött bizottság jelentése az álmosdi tanácskozáson született határozatokról a felső tudományok tanításával kapcsolatban, 1817. aug. 10–11.; és Ordo Studiorum, in Consistorio Ven. Superintendentiae Helv. Conf. Trans. Tibiscanae, diebus 19, 20, 21 Julii, a 1818 habito, denuo revisus, et confirmatus (mindkettő: TtREL I. 1. p. 4. doboz).

13 TtREL I. 1. p. 4. doboz.

14 TtREL I. 1. p. 5. doboz.

15 A Debreczeni Reform. Collegiumban taníttatni szokott Felsőbb Tudományok elrendelésének terve, 1842. április 18–21.; Collegiumi tanítás rende, órák és teremek szerént, az 1842/3 iskolai év első felére (mindkettő TtREL I. 1. p. 5. doboz).

16 Például: *D.O.H.C.* 1696 (M 238); Heineccius 1744 (M 232); Wolff 1749 (M 131).

17 Például: Heineccius 1758 (Y 359); Heineccius 1742 (N 741); Heineccius 1761 (Y 280); Wolff 1769 (M 262). Továbbá számos példány maradt fent egy azonosítható diák possessziorral. Azonosításukhoz lásd: Szabadi 2013a és Szabadi 2013b.

18 Például: Thomasius 1730 (M 94).

19 Amint, például, Sárvári Pál egy előadásjegyzetében az 1783. évből, amely J. G. Heineccius filozófiatörténeti beszámolóján alapul: *Heineccius: Brevis tractatus historiae philosophiae* (Ms. R 84, Fol. 351–363). Sárvári 1782-ben iratkozott be, és helyettes történelemprofesszor lett 1792-ben (Szabadi 2013a, 645.).

A tanítás felolvasás formájában történt, amely lehetővé tette a diákoknak, hogy saját jegyzeteket készítsenek. Kézikönyv nem volt, még kevésbé hozzáférés az eredeti szövegekhez. Amint Szoboszlai Papp István jegyzetei mutatják, a diákok még a fő természetjogi írók neveivel sem találkoztak írott formában.²⁰

Sinai Miklós

A természetjog első professzora, Sinai Miklós (1730–1808), Debrecenben tanult, majd később Bécsben, Oxfordban, Groningenben és Franekerben. A történelem, a görög nyelv és a latin retorika professzora volt 1760 és 1790 között. Sinai kézírásával egy töredékes előadásjegyzet maradt fent Heineccius *Elementa iuris naturae et gentium* című művéből.²¹ Heineccius könyvének első hetvenhárom paragrafusát kommentálja, bő hivatkozásokkal a Bibliára és klasszikus autoritásokra. Úgy tűnik, Sinai terve abban állt, hogy átértelmezze a kötelezően előírt tankönyvet a történész és a klasszikus filológus perspektívájából. E töredékkel fennálló hasonlóságai, valamint a keletkezés dátuma (1773) alapján feltételezhetjük, hogy egy másik kommentált kivonat, Heineccius *Praelectiones academicae in Hugonis Grotii De Iure belli et pacis libros III.* című művéből ugyancsak Sinai műve.²² Mindkét kivonat terjedelmes műveknek csupán az első passzusairól ad számot. Sinai saját kommentárjainak célja az lehetett, hogy összhangba hozza előadásának tárgyát a fennálló magyar joggal – inkább retorikai adaptációról van szó, semmint a magyar joggal szemben megfogalmazott normatív-kritikai megjegyzésekről a természetjog perspektívájából. Egy másik bővülés az eredeti műhöz képest a természetjognak a lelkiismeret parancsaival való

20 A passzushoz: „Juridicum systemák. Lásd a Természeti Jusban”, Szoboszlai Papp hozzáírta a margón: „Grotius, Puffendorf [!], Hobbes [!], Tomasius [!], Glundling [!]” (108r).

21 Ms. R 509/29.4.

22 [Observationes] Diversis Auctoribus, maxime vero ex H. Grotii Libris de Jure Belli et Pacis [...]. In *Observationes iuris* (Ms. R 96, Fol. 2–18).

azonosítása, azaz egy olyan álláspont, amelyet Jean Barbeyrac képviselt.²³ E nézőpontból Sinai azokkal értett egyet, akik a természetjog elvét tételezték az emberi társiságban:

Nem tűnik számomra képtelenségnek, hogy a természetjog elvét az önszeretembe és a másoktól való félelembé helyezük. A társadalom is az önszeretetből nő ki. Például, ez a természetjogi szabály vagy ész parancsa: amint nem akarsz magadnak, ne tedd másoknak, tiszteletben van tartva a természeti állapotban, mivel gyaníthatom, hogy ha másokat sértek, azok valamikor vissza fogják azt adni. Ezért, az önszeretetből és a másoktól való félelemből kifolyólag érzem magam bírónak a saját magam által felállított határokon, azaz a lelkiismeretemen belül, és megtartóztatom magam attól, hogy másokat megsértek. Úgy tűnik, hogy a természetjog, azaz a maga a természet által tételezett jog, innen ered. Ez a jog képes arra, hogy helyes tettekre kötelezze az embert, és eltérítse másfajta tettektől.²⁴

Ahogy az 1791-es tanterv mutatja, Sinai elbocsátása után rövid ideig nem volt filozófia a tantervben, és következésképpen természetjog sem.²⁵

23 „Mihi videtur Jus Naturae sic etiam definiri posse. Quod sit omnibus Hominibus recta ratione praeditis connatum Justitiae Studium. Quod quidem Jus Naturae aut ipsa Conscientia esse debet; aut in eodem Jure Conscientia Judex esse potest, seu pro Judice praesumi potest” (2v). Barbeyrac természetjogi elméletéhez lásd Hochstrasser 1993, 289–308.

24 „Non absurdum mihi videtur. Principium Juris Naturae ponere amorem sui ipsius et metum ab alio: sive connatum cuique semet conservandi studium. Ex illo enim suimet amore, societas etiam enata est. Ex. gr. Hanc regulam Legis Naturalis, seu dictamen rationis: Quod sibi fieri non vis, alteri non feceris, observo in statu naturae propterea, quia suspicor, quod si alterum laesero, ille laesus aliquando mihi vicem reddere possit. Ergo ex amore mei ipsius et metu ab alio, me in terminis a Judice meo, sive conscientia positus, contineo, et alium laedere supersedeo. Unde Lex aliqua naturalis, sive Lex ab ipsa natura posita originem suam et essentiam sumere videtur, quae hominem ad certas actiones obligare, et a nonnullis depellere potest” (4v–5r).

25 G. Szabó 1996, 333–335. (latinul), 360–362. (magyarul).

Lengyel József

Lengyel József (1770–1821), aki Debrecenben és Göttingenben tanult, a filozófia és a matematika professzora volt 1798 márciusa és 1802 márciusa között.²⁶ Feladatai közé tartozott a logika, metafizika és filozófiatörténet oktatása az első osztály első szemeszterében, illetve morálfilozófia, természetjog és a politika alapelemei oktatása a másodikban.²⁷ Achenwall alapján kezdett tanítani, de 1801-ben Ludwig Julius Friedrich Höpfner *Naturrecht des einzelnen Menschen, der Gesellschaften und der Völker* című művét választotta.²⁸ 1801. március 24-én az egyházkerület konzisztóriumához írott levelében Lengyel a következőképpen próbálta igazolni döntését:

4° A Jus Naturae. Ebben eddig követtem Achenwallt. de ilyen nehézségek adták elő magokat: Iör Hogy az Auctornak exemplárjait többé kapni nem lehet, semmi féle bibliopoliumban. 2or Maga a munka igen széles és szövevényes, úgy hogy az én első esztendő Deák hallgatóim capacitássát tapasztalásom szerint felül múlja. – Jobbnak látom azért, hogy Höpfnernek ilyen titulusú munkáját: Natur-Recht, der einzelnen Menschen der Gesellschaften und Völker; magyarra fordítsam, és úgy adjam hallgatóim kezekbe. Csak ugyan minden német országi akadémiákban ez a manualis, ambár meg kell felőle vallanom hogy rövid, és annál fogva igen száraz.²⁹

26 Lengyel József a filozófia és matematika professzúrájára való meghívást 1798. március 7-én fogadta el. (TtREL I. 1. p. 3. doboz).

27 Philosophiae Professor Tiszteletes Lengyel Jósef Uram az első esztendő Deakoknak [...] fogja tanítani az első Semesterben mind a két órán a Logicat Metaphysicat, és Historia Philosophicat. A' második Semesterben hasonlóképpen mint a' két órán a' Philosophia moralist, Jus naturae et gentiumot és rövid Politicat.' Proiectum a Tanítás Rendről, 1798. április 22. (TtREL I. 1. p. 4. doboz), idézi G. Szabó 1996, 434.

28 Amint az 1801-es tanrendben: „Ordo Studiorum in Collegio Ref. Debreczinensi Determinationibus Venerabilis Superintendentiae Trans Tibiscanae de dato 25. Martij, item de dato 21. Aprilis Anni 1801. Conformatus: Lengyel József: »Jus Naturae ad ductum Höpfneri«” (TtREL I. 1. p. 4. doboz).

29 TtREL I. 1. p. 4. doboz.

Amint e forrás mutatja, Achenwall műve volt hivatva a diákoknak adandó kézikönyv szerepét betölteni. Lengyel megpróbálta megoldani a tankönyvek körüli nehézségeket azáltal, hogy anyanyelven készített egyet. Döntése az egyházkerület heves visszautasításával találkozott. Amint az e tárgyban kiküldött ad hoc bizottság írta 1801. december 10-i jelentésében, „Benne [azaz Höpfner művében] sok tilalmas és veszedelmes dolgokat, maga gondolatlanságokat, és mindenféle hibákat találtunk; [...] úgy ítélünk, hogy ennél rosszabb könyvet keresve sem lehetett volna találni, és ezt a tanításra felvenni tellyességgel lehetetlen”.³⁰ A következő márciusban Lengyel elhagyta a Kollégiumot.³¹

Lengyel előadásjegyzetei között számos természetjogi tárgyú kézirat maradt fenn. Amint a konzisztóriumnak maga is írta, kezdetben Gottfried Achenwall különböző műveire támaszkodott. Magyarul tartott előadást 1799–1800-ban,³² kezdve a szabad cselekedetektől, folytatva a felelősségképességgel, majd a természetes jogokkal általában, a természeti állapottal és annak szabadságával és egyenlőségével. Ezt követte a tulajdon és szerződések, a büntetések és a háború jogának tárgyalása. Innen visszatért az egyenlőtlen társulások (férj és feleség, háztartás stb.) ismertetéséhez. Ezt követte a politika rövid bemutatása: közigazgatás és kormányzás, salamoni döntéssel a három klasszikus kormányforma között: „Akármelyik legyen, a melyiket leg jobban igazgatnak, az a legjobb”.³³

Lengyel egy saját művet is írt *Rövid aphorismusok az erköltsi filozófiából* címmel.³⁴ Ez a gyakorlati életvezetési tanácsadó egy erény- és kötelességetikát tesz ki, a kötelességekkel Isten, önmagunk és felebarátaink irányában. A polgári kötelességeket a másik ember iránti kötelességek elébe helyezi, mivel az előbbiek elhanyagolása az egész közösségnek kárt okoz.³⁵ Másik természetjogi

30 TtREL I. 1. p. 4. doboz.

31 Lengyel 1802. március 28-i levelében mondott le egészségi okokból. (TtREL I. 1. p. 3. doboz).

32 Lengyel József: *Filozófiai előadások* (Ms. R 241, 4. előadás). Latin változata: *Elementa juris naturae* (Ms. R 241, 7. előadás).

33 76r.

34 Ms. R 241, 6. előadás, Fol. 1–30.

35 „A Polgár kötelességek sokkal erősebbek és szorosabbak mint az egygyes emberek eránt való kötelességeink. Mert azoknak elmúlásából nem tsak egyes hanem egész közönség vall kárt” (30r).

műve *Elementa Juris Naturae brevibus Aphorismis Comprehensa* címmel maradt fenn.³⁶ Achenwall jegyében, a gondolatmenet az emberi szabadság körül forog, a *neminem laedere* parancsát posztulálva a természetjog első elveként.³⁷ Ugyancsak Achenwallhoz hasonlóan Lengyel a természetjog tárgyalását négy részre osztotta: abszolút, hipotetikus, valamint polgári jog, illetve a népek joga.³⁸ Érdekes módon Lengyel a szabadságnak Achenwallnál fellelt tézisének a *jus resistendi* mint a magyar nemesség előjoga igazolására használta fel:

Ha valaki megsért másvalakit ezen a módon, avagy megsértésére gondol, megengedhető, hogy erővel szálljunk vele szembe, avagy kényszerítsük őt annak érdekében, hogy megvédjük a szabadságunk jogait. Mivel ez a fajta erőszak igazságos azokkal szemben, akik sértenek bennünket, és az erőszakos önvédelem nem illegális. Mivel azok, akik erőszakot helyeznek szembe az igazságtalan erőszakkal, nem tesznek mást, mint [...] ellehetetlenítik azt, ami erkölcsileg lehetetlen, azaz tilos. Helyes kényszeríteni azt, aki árt nekünk.³⁹

36 Ms. R 241, 6. előadás, Fol. 31–59. További hasonló szöveg: *Elementa juris naturae* (Ms. R 242, Fol. 1–33).

37 „§19. Summum Juris Naturae Principium. Principium Juris Naturalis est Propositio, vel Sententia, cui quodcunque humanum factum subsumatur, ejus legalitas, aut illegalitas illico patescet. Principium hoc sequens Regula complectentur Neminem laede, atque huius sententiae Veritas ex Natura humana deducenda erit. § 20. Deductio Principii 1. Homines qui vivimus sumus Entia Moralia, nostrae Moralitatis fundamentum est libertas” (33rv).

38 „§29 Partitio Juris Naturalis. Quatuor partibus hoc Jus N. absolvitur. Pars prima vocatur Jus N. Absolutum in quo Jura, quae horum qua homini debentur nullo aliquo facto praecedente enumerabantur. [...] In secunda parte enarrabuntur Jura Hypothetica i. e. Jura et obligationes Naturales, quae factum aliquod praecedens supponunt [...]. Tertia pars complectetur Jura Civitatis i. e. mutua regentis et Subditorum in se invicem Jura. [...] Quarta pars continebit Jura Gentium i. e. jura et obligationes quibus gens erga gentem tenetur” (35r). Ugyanez a felosztás található meg vizsgakérdés formájában, együtt ötvenhárom másik kérdéssel és válasszal. *Extractus Iuris naturalis secundum questiones* (Ms. R 762/39, 2r). Molnár Antal lejegyzése 1811-ből. (12r).

39 „Si quis itaque aliquem laeserit, aut certo laedere cogitarit vim ei opponere, aut ipsum cogere licet, ad salvanda libertatis nostrae jura. Atque vis talis laedenti illata justa est, neque violenta sui defensio illegalis. Qui enim vim injustam vi reprimat, nihil aliud agit, quam [...] reddet impossibile, quod moraliter impossibile est id est prohibitum. Laedentem itaque cogere fas est” (34r).

A Lengyel és Ercsey közötti időszakból egy magyar nyelvű kézirat maradt fenn az 1801 körüli évekből, amely természetjogi alapon nyújt áttekintést a magánjogról.⁴⁰

Ercsey Dániel

Ercsey Dániel (1781–1836), a Debreceni Kollégium volt diákja és göttingeni doktor, 1805 augusztusában fogadta el a Kollégium meghívását.⁴¹ 1805 és 1836 között volt a filozófia professzora.⁴² Ercsey filozófiai előadásai a későbbi református szuperintendens Szoboszlai Papp István diákjegyzeteiben maradtak fenn az 1805–1806-os tanévből.⁴³ Ercsey a természetjogot a gyakorlati filozófia másik részének tartotta az erkölcsfilozófia mellett. Ez utóbbi azt tanítja, hogyan érjük el legfőbb célunkat a kötelességeink teljesítése révén, míg a természetjog a prudencia törvényei alapján való cselekvésre nézve fogalmaz meg előírásokat.⁴⁴

Ercsey a politikát arisztotelianus-kommunitárius keretben adta elő, amint azt 1809-es előadásjegyzete – *Politica* címmel – mutatja.⁴⁵ Ezzel szemben a természetjog mint az erkölcsfilozófia része felfogásában az állam céljaival kell hogy foglalkozzék az egyén nézőpontjából. A jogok és a kötelességek korrelativitását tanította, és a különbséget erkölcsfilozófia és természetjog mint az emberi cselekedetek mo-

40 A természet Jussa. In *Természetjog és államjog* (Ms. R 1563, Fol. 81–135). A megelőző kézirat dátuma 1801: „Az Erköltsi Tudományra vagy az erköltsi philosophiára való bévezetés” (Ms. R 1563, Fol. 1r–80r).

41 1805. augusztus 23-i levelében (TtREL I. 1. p. 3. doboz). Azon kevés debreceni professzor egyike volt, akinek volt doktorátusa nyugati egyetemről (Rácz 1995, 72.).

42 Balogh 1904, 44.

43 *Szoboszlai Papp István diákjegyzetei. 5. Ercsey: A philosophia compendiuma* (Ms. R 258/5, Fol. 1–83).

44 „A Practica Philosophia részei ezek 1° Moralis Philosophia az a tudomány melly az embernek legfőbb tzelját amellyen kötelességeinek bétöltése által érhet el adja elő 2° Jus Naturae természeti juss melly arról tanit mit szabad vagy nem szabad tselekedni az okosság törvénye szerént” (2r).

45 „A Politica az ojan tudomány, melly a Polgári Társaság igazgatását tanítja az a tudomány melly azokat a rendelkezéseket adja elő mellyek által minden társaságok [elérlik] Fő Végeket, melly által a közönséges Boldogság el érődhetik” (*Szoboszlai Papp István diákjegyzetei. 3. Politica*. Ms. 258/3, 1r).

ralitását és legalitását vizsgáló tudományok között. Ezt követően tért rá az ember abszolút jogaira a társadalmon kívüli állapotában, illetve hipotetikus jogaira a társadalomban, majd ezt követően a *jus publicum universale* és a *jus gentium* tárgyalására. *Philosophia historiája* című előadásjegyzetében⁴⁶ nem tárgyalta a természetjogot, hanem filozófiai kompendiumára utalt vissza, e helyütt a természetjogot nem a morálfilozófia részeként klasszifikálva, hanem mint jogi rendszert.⁴⁷

Legjobb minőségű lejegyzésben 1809-es előadása maradt fenn magyar nyelven.⁴⁸ Ebben Ercsey a természetjog funkcióját abban látja, hogy korlátokat állít az egyén szabadságának a társadalomban, a *neminem laede* parancsát tekintve annak első elveként.⁴⁹ Védelmelte az egyén jogát, hogy erőszakkal is megvédjé jussát a sérelemmel szemben.⁵⁰ Következésképpen Ercsey tagadta a méltányosság jogát, azaz olyan jogét, amely nem jár együtt kötelezettséggel a többi ember vonatkozásában,⁵¹ mivel jog és kötelezettség számára nem volt egyéb, mint ugyanannak a cselekedetnek különböző aspektusai.

Ercsey egy másik előadászövegét *Introductio in Jus Naturae* címmel 1827 szeptemberében jegyezték le.⁵² Ez ugyancsak Achenwall kifejtésének struktú-

46 *Philosophia historiája*. In Szoboszlai Papp István diákjegyzetei. 5. Ercsey: A philosophia compendiuma (Ms. R 258/5, Fol. 84–128).

47 „Juridicum systemák. Lásd a Természeti Jusban” (108r).

48 *Természeti jus* (Ms. R 2779).

49 „A Természeti Jus problémája ez. Mit szabad tselekedni? Hogy nem mindent szabad, mindjárt szemünkbe tűnik, ha meg gondoljuk, hogy más szinte úgy ember, mit mi. Ha hát nekünk szabad minden, másnak is szabad; melyből látszik, hogy bizonyos határának kell lenni annak, mi szabad (vagy mit szabad tselekedni) a határ pedig ez, hogy senkit meg ne sértsünk (neminem laede) tsak azt szabad hát tselekedni, a mivel mást meg nem sértünk” (2r).

50 „Ha nékem tsak addig szabad, a meddig mást meg nem sérték, bizonyosan másnak is tsak addig szabad, a meddig engem meg nem sért, a minn ha túl megy, minden Jusson túl teszi magát; és az által engem arra szabadít, hogy a Jussomat ellene erővel fel tartsam; szabad hát Jussomat erővel is fel tartani” (2rv).

51 „Abbol, hogy Jussomat erővel is fel tarthatom következik: Iször Hogy tsak az a Jus, a minek tekintetbe való tartására másokat is kénszerithetek, és így hát nints úgy nevezett egyenesség Jussa (Jus aequalitatis) melly olyan volna, mellyel mások nem tartoznának, és ez annyit tenne, hogy valami Jus, még sem Jus” (2v).

52 *Introductio in Jus Naturae*, mint a *Praelectiones excerptae philosophicae* című kézirat része (Ms. R 309, Fol. 2–51). A kéziratnak több posszesszora volt az 1820-as évek végén és az 1830-as évek elején, mutatva, hogy Ercsey hosszabb ideig adta elő. A posszesszorok – Kovács Antal, Szabó Menyhért, Tóth Károly és Kiss Lajos – beiratkozásának idejét lásd Szabadi 2013b, 1044., 1050., 1060.

ráját követi, és a következő négy szerzőt nevezi meg a természetjog fő képviselőjeként: Grotius, Hobbes, Pufendorf és végül Gundling, „qui perfectit Jus naturale”.⁵³ Ugyanezen szerzők kerültek tárgyalásra Ercsey *Conspectus historiae philosophiae* című kéziratában a rákövetkező évekből, mint akik a modernek gyakorlati filozófiájának jogi rendszereihez tartoznak.⁵⁴

Egy másik kézirat (*Bévezetés a Philosophia históriájára*), amelyik ugyanezt a hagyományt mutatja be, valószínűleg ugyancsak Ercseyhez köthető.⁵⁵ Ez a kézirat csak Hobbes- és Pufendorf-életrajzokat tartalmaz, valamint egy kritikai megjegyzést Grotiusról, aki nem választotta el a természetjogot sem a nyilvánlatkoztatott jogtól, sem pedig a népek joggá váló szokásaitól.⁵⁶ Gundlingot úgy tekinti, mint aki megtette a végső lépést a természetjog „tökéletesítése” felé annak az erkölcsfilozófiától való elválasztása révén, az előbbiben csupán olyan jogokat és kötelességeket tételezve, „mellyeknek tellyesítésére masokat erővel is lehet kenszeríteni”. Így vált a természetjog önálló tudománnyá.⁵⁷ Az egyén jogainak két forrását különböztette meg: a természetes jogot és a pozitív jogot, ez utóbbi példaként a francia törvénykönyvet és a magyar *Corpus Juris* említve, jelezvén hogy a természetjogot relevánsnak találja a magyar jogi közösség szempontjából.⁵⁸

53 5r.

54 „Philosophia recentium”, „Systemata practica”, „Juridica” (*Conspectus historiae philosophiae*, Ms. R 311, Fol. 1–70, itt: 1v). A kézirat possesszora, Kiss Lajos 1829/30-ban iratkozott be. (Szabadi 2013b, 1060.). Ercsey előadásának egy hasonló kézirata 1811-ből Sárospatakon maradt fenn; Dániel Ercsey: *Extractus Philosophiae secundum quaestiones elaborata tradente – descripsit Josephus Bonyhai anno 1811. die 3. Julii* (Kt. 3317a).

55 „Bévezetés a Philosophia históriájára”. In *Extractus Philosophiae illius Walserianae Diis iratis conceptae atque natae* (Ms. R 608/15, Fol. 86–122).

56 „Grotius a természeti Just, sem a Revelatioban levő Justól, sem a Nemzetek Jussá vált szokásaitól meg nem különbözteti” (114v).

57 „Egy nagy lépés volt még hátra a Természeti Jus tökéletességére, hogy az a Moralis Philosophiától külön választodna. Ezt a lépést tette Gundling a Természeti Jusban tsak az olyan jussokat s kötelességeket vévén fel, mellyeknek tellyesítésére masokat erővel is lehet kenszeríteni (Jura Cogentia). Ez által szabódott ki a határa a Természeti Jusnak; ez által lett az egy különös és magában álló Tudománnya” (115v). Ezen szerzők hasonló értékelése egy Ercsey-előadás jegyzetében 1811-ből: *Molnár András hagyatéka. 1. A philosophia históriája* (Ms. R 762/1., 28r-29v).

58 „[P]. o. Frantzia Codex, a Corpus Juris [Hungarici]” (2v).

Ercsey a természetjogot a pozitív joggal kontradistinkcióban határozta meg azt állítva, hogy a természetjog (1) minden emberi lényre egyetemesen érvényes, és nem csak egyes országokban; (2) a pozitív jog által le nem fedett esetekre érvényes; (3) megenged dolgokat, amelyeket a pozitív jog tilt (pl. poligámia). Az emberekre, (1) ha társadalmon kívül élnek, a *jus naturae primarium*; (2) ha társadalomban élnek, a *jus societatis universale, vel naturale*; (3) ha államban élnek, a *jus publicum naturale, vel universale* vonatkozik; míg (4) a nemzetek egymással szembeni jogait a *Jus Gentium naturale, vel universale* írja le.⁵⁹ Továbbá különbséget tett abszolút és hipotetikus természeti jog között.

Egy másik előadásban *Conspectus historiae philosophiae* címmel adta Ercsey a legrészletesebb portrékat a természetjogi hagyomány protagonistáiról: Grotiusról, Hobbesról, Pufendorfról és Gundlingről, amelynek értelmében Grotius fő érdemei és fogyatékoságai a következőkben állnak:

Nagyra tartott munkájában, amelyben ki akarta fejteni a népek jogait háborúban és békében, Grotius először a természetes személyek jogait kutatta, hogy később azokat alkalmazza a népekre mint morális személyekre. Ennélfogva az embert társadalmi lénynek tartja, amely, ettől az affektustól hajtva, másokkal társulásra lépett és átengedte a felettük meglevő jogait annak érdekében, hogy létrejöhessen a társadalom. Mármost az ebből a társias affektusból levezetett jogok az ember természetes jogai. Ehhez jönnek a népek jogai egymás iránt, amelyeket minden művelt nép a kezdetektől tiszteletben tartott. A természetes jogok minden tekintetben megfelelnek az isteni jogoknak (azaz jogoknak, amelyek az Istenhez való viszonyból erednek). És meg is kell egymásnak felelniük. Ebből látható, hogy 1) Grotius nem adott teljes természetjogi rendszert, csupán egy részét, a népek egyetemes jogát. Minden egyebet csupán ennek megvilágítása végett tett hozzá; 2) nem állt szándékában az ember jogait egyetlen elvből levezetni, mivel eze-

59 3rv. Vö. Hufeland 1795, 18–20.

ket részben a népek szokásaiból vonta el, részben az észből; Grotius egyenesen összekeverte a természetes jogot az isteni joggal és a népek szokásjogával.⁶⁰

Ercsey szerint Hobbes csupán az egyetemes közjogot dolgozta ki, azaz uralkodó és alattvaló viszonyát,⁶¹ míg Pufendorf rendszeres formában fejtette ki Grotius tanítását:

Hogy megkülönböztesse a természetes jogot az isteni jogtól és a szokásjogtól, Pufendorf [...] korlátozta és szisztematikusan építette fel a természetjogot. [...] Grotiushoz hasonlóan Pufendorf is az ember társiasság iránti predispozícióját tételezte; ezért hívják követőit Szocialistáknak.⁶²

Gundlingot pedig a természetjogi tradíció betetőzőjének tekinti:

60 „Grotius in opere laudato jura gentium in Bello et Pace expositurus, in jura primum personarum physicarum, naturalia inquirat, eaque postea Gentibus, qua personali moralibus applicat. hinc hominem pro animali Sociali habet, qui hoc affectu impulsu, in societatem se cum aliis confert, et ut Societas consistere possit, jus alteri in se dat. Jam quae jura ex hoc affectu sociali derivatur sunt Jura hominis naturalia. His immituntur jus Gentium erga se invicem, quae quidem inde ab initio omnes cultae gentes observarentur. Jura naturalia in omnibus conveniunt, cum Juribus divisus (s. ex relatione divina depromptis) Et debent quoque inter se convenire. Ex his vedere est – 1o Grotium haut totius Juris naturalis systema: verum autem universi Juris Gentium tradidisse: caeteraque quae adferuntur, ad luciora haec reddenda mediate tantam esse adlata. – 2o Non esse expectandum eundem ex uno eodemque principio, jura hominis deduxisse; cum illae nunc ex relatione mox consuetudine gentium, mox iterum ratione cernatur; atque adeo Grotium jus naturale cum Jure divino, et consuetudine Gentium confundisse” (Dániel Ercsey, *Conspectus historiae philosophiae*, Ms. R 310, Fol. 1–70r, itt: 57v–58r). A kézirat possesszora, Kiss Lajos, az 1829/30-as akadémiai évre iratkozott be (Szabadi 2013b, 1060.).

61 4v.

62 „Pufendorfius erat qui jus Naturale a Jure Divino, ut et consuetudinario distincturus primus [...] circumscrisit limitibus, systematiceque elaboravit. Hic ergo est, qui, primus Jus Naturale in ordinem praecipuum systematicum redigit. Uti Grotius: ita et Puffendorfius, pro fonte Juris Naturalis indolem humanam socialem assumit; unde sectatores ejus Socialistas sunt dictae” (Ercsey, *Conspectus*, Fol. 59v). Ez utóbbi jellemzés valószínűleg a következő műből lett átvéve: Hufeland 1795, 28.

Egy dolog hiányzott a természetjog tökéletesítéséhez, jelesül annak az etikától való elválasztása. Ezt hajtotta végre Christian Thomasius (meghalt 1728-ban) kezdeményezésére Gundling, aki belefoglalta a természetjogba az egyetemes tökéletes köteleességeket. Ennek eredményeképpen a természetjogot biztos határokkal írta körül, amelyek átlépése tilos volt; de ezáltal egy teljes és különös tudományágat hozott létre.⁶³

A természetjog kompendiumai gyanánt Ercsey a következő címeket ajánlotta diákjainak: Christian Wolff: *Institutiones Juris naturae et gentium*, Halle 1750; Gottfried Achenwall: *Elementa juris naturae*, Göttingen 1755; Gottlieb Hufeland, *Lehrsätze des Naturrechts und der damit verbundenen Wissenschaften zu Vorlesungen*, Jena 1795; Ludwig Heinrich Jakob, *Philosophische Rechtslehre oder Naturrecht*, Halle 1795, és Immanuel Kant: *Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre*, Königsberg 1797, és talán Ludwig Julius Friedrich Höpfner: *Jus naturae singulorum hominum societatum et gentium*, Lingen 1793 – amennyiben ez a könyv áll egy további, máskülönben azonosíthatatlan cím mögött.⁶⁴ Ez ugyanaz a könyv lenne latin fordításban, amelynek javaslatba hozásáért Lengyel Józsefet néhány évvel korábban elbocsátották. Jellemző módon Ercsey a német címeket magyarul diktálta le, jelezve a tényt, hogy a tanulók képtelenek lettek volna leírni azokat eredeti nyelven. Amint egy másik előadásjegyzet mutatja az 1842. évből, a helyzet nem változott a XIX. század első felében.⁶⁵

63 „Unum adhuc deerat ad perfectionem Juris naturalis, ut scilicet ab Ethica sejungeretur. Hoc effecit Gundlingius, auctore Christiano Thomasio (mort. 1728) qui officia universi perfecta in Jure Naturali complectetur. Hoc facto Jus Naturalis certis limitibus est circumscriptum; hoc facto ei in alieno vagari vetitum erat; sed totum ac praecipuum studium constituit” (Ercsey, *Conspectus*, Fol. 59v).

64 „A természeti Jusra compendiumul lehet commendálni. Volfii Institutiones Juris Naturae, et Gentium Halae 1750 in 8°; Achenvallii elementa Juris naturae Göttingae 1755 in 8°; Heffners Jus naturae 1790 in 8°; Hufeland Természeti Jusra való propositiok. Jéna 1795 in 8°; Jacobs Philosophia. Jus Tudománnya. Halae 1795 in 8°; Kánt Természeti Jus Tudományának metaphysicum Elementumai Königsberg 1797 in 8° (6v).

65 Vécsey József: Filozófia. 6. A Lehozott Philosophia Második Része. A Gyakorlati Philosophia (Philosophia Practica). Leirtam T. Vecsey Jósef Úr után, Pólya Pál Debrecenben 1842 április 21 (R 1552/6).

Ercsey alapvető pedagógiai célja független volt a további olvasmányként javasolt kézikönyvektől. A természetjog kifejtését egy olyan kérdéstől kezdte meg, amely alapvető volt a magyar nemesember vagy a református polgár számára: Mihez van jogom? A kötelességek helyett Ercsey az egyén jogaira helyezte a hangsúlyt. A természetjog fő hasznának azt tartotta, hogy a természetjog segít abban, hogy megeljük az igazságot társadalmi és politikai kérdésekben, mivel igaz elvekből indul ki. Ezt az elvekre alapozott érvelést jó eszköznek tartotta ahhoz, hogy elkerülhető legyen az elégedetlenség az állammal, következésképpen megelőzhető legyenek a forradalmak.⁶⁶ Ezzel egyetértésben Ercsey bírálta azokat a „Phantasta Philosophusok[at], kiknek szájokban szüntelen a szabadság és egyenesség [egyenlőség] peng”,⁶⁷ és arra törekszenek, hogy az embernek a természeti állapotban meglévő valamennyi veleszületett jogát megtartsák a társadalmi szerződés után is. A kormányzottak és kormányzók viszonyát illetően Ercsey egy kommunárius politikai víziót alkotott meg, azt állítva, hogy az egyének annak az érdekében léptek társadalomalkotó társulásra, hogy elősegítsék magának ennek a társadalomnak a legfőbb javát.⁶⁸ Hasonlóképpen a szuverén kötelessége Ercsey szerint abban áll, hogy legyőzze az akadályokat, amelyek útjában állnak annak, hogy az állam elérje céljait.⁶⁹ Ezeket a téziseket a természetjogra való minden hivatkozás nélkül bontotta ki.

Következésképpen semmiféle társadalmi vagy politikai emancipáció igénye nem vezethető le Ercsey természetjogi felfogásából. Ellenkezőleg, a nemesség jogait igazoló elméletként funkcionált, nemcsak az egyének tekintetében, hanem a nemesség mint kollektív személy tekintetében is. A modern, liberális nacionalizmus felemelkedése előtt a népek joga (Ercsey megfogalmazásában)

66 „Hasznos is tudni ex principiis mi igazság? mi nem? kell tudni a Polgárnak mi a Status tzélja? mit kíván az? ennek nem tudása többnyire a male contentusságnak, és revolutionnak kútfeje” (6v).

67 8r.

68 „A Társaság tzélja, mely minden társaságnak is közös tzélja, neveztetik Társaság Fő Javának (bonum publicum) és ennek elérésében áll a társaság fő java (salus publica). Az édgység által hát arra kötelezték magokat a társaság tagjai, hogy a társaságnak fő Javát, közül [közös?] akaratul munkálkodják” (21r).

69 „A Felsőségnek az a kötelessége, hogy a Status tzélját végre hajtsa, van tehát Jussa élni azokkal az eszközökkel, mellyek által arra a tzélra nézve minden akadályok el háritodnak” (29v).

érveket szolgáltatott Magyarországon az alkotmány, az önrendelkezés és a protestáns szabadság védelmére a Habsburg-udvarral szemben:

Minden nemzet szabad, nints hát arra jussa égy nemzetnek is, hogy más nemzetet hatalma alá vessen, hogy azt valamely vallás bevételére kenszerítsen, hogy annak constitutiót diktáljon. [...] Reale Jussa a Nemzetnek ez, hogy Jussa van minden Nemzetnek a maga Territoriumához, és azzal úgy élhet, mint a privatus a maga birtokáival.⁷⁰

A nem magyar nemzetek magyarországi „ébredése” után ezek a tézisek visszhangoztak e nemzetek panaszaiiban a magyar szupremácia ellen azokon a területeken, ahol szlovákok és románok éltek. Talán Ercsey felismerte a kontraproduktív jellegét a népek jogáról 1809-ben megfogalmazott elméletének, amely kimaradt a rákövetkező évek előadásjegyzeteiből.

Ercsey halála után a természetjog elvesztette jelentőségét a tanrendben, jóllehet teljesen nem tűnt el belőle. Utóda, Vécsey József empirikus alkotmánytant tanított politikai kurzusain, valamint európai, sőt globális perspektívába ágyazott alapismereteket az alkotmányos rendszerekről. Modern (még kevésbé klasszikus) természetjogi szerzők helyett kifejtését kizárólag olyan német forrásokra alapozta, mint Pöhlitz, Bülow, Craig, Dahlmann, Rotteck és Weitzel művei. Ez a tematikus váltás egy módszertani változással járt kéz a kézben. Vécsey flexibilisen használható és folyamatosan bővülő cédulakészlet alapján adott elő, semmint éveken át használatban levő, teljes kéziratból.⁷¹ A tanrend előírásainak megfelelően Vécsey előadott külön természetjogot is, részben mint „Általános bevezetés[t] az agathológiába”, amely a természetjog hagyományát Szókratésztól Gundlingon, Thomasiuson és Grotiuson keresztül Krugig és Pöhlitzig adta elő,⁷² részben pedig mint észjogot.⁷³

70 40v–41r.

71 Az országlástan (Politica). In *Vécsei József filozófiai előadásainak fogalmazványai* [1843] (Ms. R 1536).

72 Általános bevezetés az agathológiába [1841]; Természeti Törvény Tudomány. In Vécsey József: *Filozófia* (Ms. R 1552/5, 1r, a természetjogi hagyományról: 4r).

73 Vécsey József: *Filozófia*. 6. A Lehozott Philosophia Második Része. A Gyakorlati Philosophia (Philosophia Practica). In Vécsey József: *Filozófia* (R 1552/6).

Összegzés

Úgy tűnik, a legnagyobb gyakorlati nehézséget a természetjog debreceni oktatásában a latin nyelvről mint forrásnyelvről és oktatási nyelvről a németre mint forrásnyelvre és a magyarra mint oktatási nyelvre való átállás okozta. A XVIII. század végéig a latin nyelvű összefoglaló művek, kézikönyvek és tankönyvek tényleges szerepet játszottak az oktatásban még akkor is, ha túl terjedelmesek voltak ahhoz, hogy használni lehessen őket a természetjog teljes tárgyalására rendelkezésre álló egy félévi időkeretben. A tény, hogy a diákok könyveket vásároltak vagy adományoztak a kollégiumi könyvtárnak, azt mutatja, hogy volt érdeklődés és elvárás a diákok részéről az intézmény irányában a természetjogi oktatás iránt. A kettős váltás a XIX. század fordulóján, amely a magyart tette az oktatás nyelvévé és német könyveket a tanár kézikönyveivé, hátrányosnak bizonyult az oktatás színvonalára nézve Debrecenben. A magyar nyelvű tanítás kivonta a kanonikus szövegeket az osztálytermi munkából, és terminológiai nehézségeket okozott, mivel a gyakorlatban valamennyi tanárnak magának kellett kialakítania a saját anyanyelvi szakszókincsét. A német kézikönyvek hozzáférhetetlenek voltak a tanulók számára, és ennek eredményeképpen a természetjog oktatása merő doxografikus áttekintésekre korlátozódott, amelyeknek a relevanciája a zajló társadalmi folyamatok szempontjából nem volt megmutatható.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Kézírtatos források

A Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára:

- Ercsey Dániel: Bézézetés a Philosophia históriájára. In *Extractus Philosophiae illius Walserianae Diis iratis conceptae atque natae* (R 608/15, Fol. 86–122).
- Ercsey Dániel: *Conspectus historiae philosophiae* (R 311).
- Ercsey Dániel: *Introductio in Jus Naturae* (R 309).
- Ercsey Dániel: *Molnár András hagyatéka. 1. A philosophia históriája* (R 762/1, Fol. 28r–29v).
- Ercsey Dániel: *Szoboszlai Papp István diákjegyzetei. 3. Politica* (R 258/3).
- Ercsey Dániel: *Szoboszlai Papp István diákjegyzetei. 5. Ercsey: A philosophia compendiuma* (R 258/5, Fol. 1–83).
- Ercsey Dániel: *Philosophia históriája. In Szoboszlai Papp István diákjegyzetei. 5. Ercsey: A philosophia compendiuma* (R 258/5, Fol. 84–128).
- Ercsey Dániel: *Természeti jus* (R 2779).
- Lengyel József: *Filozófiai előadások* (R 241, 4. előadás).
- Lengyel József: *Elementa juris naturae* (R 241, 7. előadás).
- Lengyel József: *Rövid aphorismusok az erköltsi filozófiából* (R 241, 6. előadás, Fol. 1–30).
- Lengyel József: *Elementa Juris Naturae berivibus Aphorismis Comprehensa* (R 241, 6. előadás, Fol. 31–59).
- Sinai Miklós: *Elementa iuris naturae et gentium* (Ms. R 509/29.4).
- [Sinai Miklós:] [Observationes] *Diversis Auctoribus, maxime vero ex H. Grotii Libris de Jure Belli et Pacis, et Praelectionibus Heineccii in eosdem Libros Grotii collectae; adjectis interdum propriis etiam Sentimentis et considerationibus. Anno 1773. die 21a Decembris conscribi inchoatae. In Observationes iuris* (R 96, Fol. 2–18).
- A természet Jussa. In *Természetjog és államjog* (R 1563, Fol. 81–135).
- Vécsey József: *Az országglástan (Politica). In Vécsei József filozófiai előadásainak fogalmazványa [1843]* (R 1536).
- Vécsey József: *A Lehozott Philosophia Második Rész. A Gyakorlati Philosophia (Philosophia Practica) [1842]. In Vécsey József: Filozófia* (R 1552/6).

Nyomtatott források

- Achenwall 1781.** Achenwall, Gottfried: *Prolegomena Iuris Naturalis in usum auditorium*. Bossiegel, Göttingen, 1781.
- D.O.H.C. 1696.** [S. Puffendorff] *De officio hominis et civis*. Apud Gulielmum Broedelet, Utrecht, 1696.
- Heineccius 1742.** Heineccius, Johann Gottlieb: *Elementa philosophiae rationalis et moralis*. Conrad, Amsterdam, 1742.
- Heineccius 1744.** Heineccius, Johann Gottlieb: *Praelectiones academicae in Hugonis Grotii De Iure belli et pacis libros III*. Iohann Andreas Rüdiger, Berlin, 1744.
- Heineccius 1752.** Heineccius, Johann Gottlieb: *Elementa philosophiae rationalis et moralis. Praemissa est historia philosophica*. Editio X. emendatio. Christian Kleibe, Frankfurt/Oder, 1752.
- Heineccius 1758.** Heineccius, Johann Gottlieb: *Elementa juris naturae et gentium*. Orphanotropheus, Halle, 1758.
- Heineccius 1761.** Heineccius, Johann Gottlieb: *Elementa philosophiae rationalis et moralis*. Per Steph. Margitai, Debrecen, 1761.
- Hufeland 1795.** Hufeland, Gottlieb: *Lehrsätze des Naturrechts und der damit verbundenen Wissenschaften zu Vorlesungen*. Zweyte gänzlich umgearbeitete Ausgabe. Christian Heinrich Cunos Erben, Jena, 1795.
- Höpfner 1795.** Höpfner, Ludwig Julius Friedrich: *Naturrecht des einzelnen Menschen, der Gesellschaften und der Völker*. Johann Christian Krieger, Gießen, 1795.
- Jakob 1795.** Jakob, Ludwig Heinrich: *Philosophische Rechtslehre oder Naturrecht*. Renger, Halle, 1795.
- R. I. 1807.** *Ratio Institutionis*. Gregorius Csáthy, Debrecen, 1807.
- Thomasius 1730.** Thomasius, Christian: *Institutionum jurisprudentiae divinae libri tres*. Sumpt. et typ. Viduae Christophori Salfeldii, Halle, 1730.
- Wolff 1749.** Wolff, Christian: *Jus gentium methodo scientifica pertractatum*. Renger, Halle, 1749.
- Wolff 1769.** Wolff, Christian: *Grundsätze des Natur- und Völkerrechts*. Renger, Halle, 1769.

Szakirodalom

- Bajkó 1954.** Bajkó, Mátyás: A debreceni felsőoktatás a felvilágosodás korában. *Közlemények a Kossuth Lajos Tudományegyetem Pedagógiai Intézetéből*, 1. (1954), 29–54.
- Balázs–Gángó 2023.** Balázs, Péter – Gángó, Gábor: Protestant schooling and natural law in Transylvania and Hungary. In Gángó, Gábor (ed.): *Early Modern Natural Law in East-Central Europe*. Brill, Leiden, 2023. 224–275. https://doi.org/10.1163/9789004545847_009
- Balogh 1904.** Balogh Ferenc: *A Debreceni Református Kollégium története adattári rendszerben, azaz a Kollégium adattára a Református Konvent és Egyetemes Tanügyi Bizottság által előírt pontozatok keretében*. Hoffmann és Kronovitz, Debrecen, 1904.
- Barcza 1988.** Barcza József (szerk.): *A Debreceni Református Kollégium története*. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1988.
- G. Szabó 1996.** G. Szabó Botond: *A Debreceni Református Kollégium a „pedagógia századában”*. *Neveléstörténeti tanulmány XVIII. századi forrásgyűjteménnyel*. Kinizsi Nyomda, Debrecen, 1996.
- Grunert–Haakonssen–Klippel 2018.** Grunert, Frank – Haakonssen, Knud – Klippel, Diethelm: Natural Law 1625–1850. An International Research Network. *Aufklärung*, 30. (2018), 267–276.
- Hochstrasser 1993.** Hochstrasser, Tim: Conscience and Reason: The Natural Law Theory of Jean Barbeyrac. *Historical Journal*, 36. (1993), 2. 289–308. <https://doi.org/10.1017/S0018246X00019245>
- Rácz 1995.** Rácz István: *Az ország iskolája. A Debreceni Református Kollégium gazdasági erőforrásai*. Debreceni Református Kollégium, Debrecen, 1995.
- Szabadi 2013a.** Szabadi István (szerk.): *Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában I. A kollégiumi levéltár repertórium a – Diáknévsor 1588–1792 – Iskolán kívül lakók névsora*. Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen, 2013.
- Szabadi 2013b.** Szabadi István (szerk.): *Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában II. Diáknévsor 1792–1850 – Classificatio Generalis (osztályzati sorjegyzékek) 1820–1850*. Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen, 2013.